

ФАКТОРИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Л.А. Мусіна

2002 р. став своєрідною віхою у розвитку економіки незалежної держави. Завершено реформи першого покоління. Хоч і з великими втратами, але розбудовано підвалини ринкової економіки, сформовано більш-менш цілісне законодавче поле для діяльності в умовах ринку, економіка вийшла на траєкторію зростання. Активні інституціональні перетворення, структурні реформи в аграрному секторі та енергетиці, досягнення і підтримання макроекономічної збалансованості забезпечили позитивні результати не тільки на макроекономічному рівні, а й підйом економічної активності у більшості галузей економіки, підвищення рівня життя громадян.

Таблиця 1

Основні макроекономічні індикатори розвитку економіки України

	Приріст, зниження (-), % до попереднього року							2001 р., % до 1999 р.	I пів- річчя 2002 р.
	1994 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.		
ВВП	-22,9	-10	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,1	15,4	4,3
Продукція промисловості	-27,3	-5,1	-0,3	-1,0	4,0	13,2	14,2	29,3	5,8
Сільськогосподарське виробництво	16,5	-9,5	-1,9	-9,8	-6,9	9,8	9,9	20,7	9,2
Інвестиції в основний капітал	-22,5	-22,0	-8,8	-6,1	0,4	14,4	20,8	38,2	9,6*
Баланс Зведеного бюджету, % до ВВП	-8,9	-4,9	-6,6	-2,2	-1,5	0,6	-0,6		2,2**
Реальні грошові доходи населення	-14	-17,1	6,3	-1,6	-8,0	9,9	9,0	19,8	18,5**
Індекс інфляції, грудень до грудня, %	401	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1		-1,8

*січень-березень;

**січень-травень.

Зрушення, які відбулися у світовій економіці наприкінці 2001 р. та на початку 2002 р., відчутно відбилися і на стані української економіки, показали її надзвичайно високу чутливість до змін зовнішньої кон'юнктури. Рецесія світової економіки, хвилі скандалів у зв'язку з недобросовісною фінансовою звітністю найбільших американських компаній, послаблення долара і очікування змін у розстановці сил на найважливіших світових ринках, а

внаслідок цього супутні процеси розгортання захисних дій торговельних партнерів проти українського експорту – це все зворотна сторона глобалізації, яка негативно позначилася на макроекономічних результатах розвитку економіки України у I півріччі поточного року і навіть поставила під сумнів реалістичність таких оптимістичних донедавна прогнозів.

Це об'єктивно зумовило необхідність обґрунтування моделі функціонування української економіки на найближчі 10 років з урахуванням орієнтирів розвитку світової, зокрема європейської економіки, та невирішених проблем, що заважають Україні інтегруватися у світову спільноту на умовах рівноправного партнерства.

Концептуальними засадами стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 рр. “Європейський вибір” визначена головна мета довгострокового розвитку України – інтеграція України до Європейського Союзу, та основні завдання, які необхідно вирішити протягом найближчих 10 років. Серед них найголовніше – реалізація інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, моделі, що дозволить забезпечити високу динаміку сталого зростання та якісних структурних зрушень і на цій основі скоротити розрив між рівнем розвитку України і наших західних сусідів – членів ЄС та країн-претендентів. Це означає, що наукові знання, високі технології та інформація повинні стати основними факторами зростання, а весь економічний механізм має бути підпорядкованим досягненню високої продуктивності економіки на основі розвитку та ефективного використання цих факторів.

Сьогодні, на жаль, Україна демонструє використання, не зовсім ефективно, інших факторів зростання: дешевої робочої сили та сировинних ресурсів. Саме вони визначають конкурентні переваги української економіки. Зростання в країні здійснюється на застарілій технічній та технологічній базі, технічний рівень освоєної вітчизняним виробництвом продукції падає, впроваджуються в основному поліпшуючі технології. У промисловості знос основних фондів перевищив 70 %. На 80 % підприємств не здійснюється ніяких інновацій. Зношеність машинно-тракторного парку у сільському господарстві складає 70-90 %. Понад 80 % наукових організацій оснащені застарілим та зношеним обладнанням.

На початку реформ Україна проводила дослідження і розробки у 20 наукомістких галузях, які були пріоритетними і для США, сьогодні – тільки в семи. Тільки 4 % українських підприємств використовують досягнення вітчизняної науки.

Починаючи з 1996 р., в Україні прискореними темпами зменшується частка експорту наукомісткої продукції у загальному обсязі експорту і, навпаки, гіпертрофовано зростає частка сировинного експорту, зокрема металургійної продукції. У минулому році вони склали відповідно 13,5 % та 41 %.

Середньомісячна заробітна плата в Україні у травні 2002 р. складала 98,3 % від прожиткового мінімуму, встановленого для працездатного населення (342 грн.). Заробітну плату, нижчу від прожиткового мінімуму, отримує близько 70 % населення, а 24,4 % населення знаходяться за межею бідності,

отримуючи менше 176 грн. Після оподаткування фонду оплати праці з однієї гривні роботодавцю залишається 20 копійок, а це провокує його заганяти в тінь значні грошові потоки.

Недооцінена протягом багатьох років праця сільськогосподарських виробників або працівників легкої та харчової промисловості не вилилася, на жаль, в експансію їх дешевої продукції на зовнішні ринки, як то було у країнах Південно-Східної Азії, і не принесла прибутків ні виробникам, ні державі. Легка промисловість працює здебільшого за давальницькою схемою, тому не є прибутковою. Сільське господарство, отримуючи велику допомогу від держави у вигляді щорічного списання позичок, спрощеної системи оподаткування, звільнення від ПДВ, здешевлення кредитів комерційних банків, натомість вимагає відшкодування нестягненого ПДВ, яке вже досягло по галузі 2 млрд. грн. Після кризи 1998 р. сільська та харчова галузі втратили значні сегменти ринків в країнах СНД, особливо у Росії, легка промисловість втрачає їх у 2002 р. внаслідок захисних дій США проти українського експорту. Таким чином, Україні не вдалося повною мірою скористатися своєю головною конкурентною перевагою – дешевою робочою силою.

Іншою важливою конкурентною перевагою нашої країни є багаті природні ресурси, які оцінюються в понад 7 трлн. дол. США. Україна спроможна забезпечити близько 5 % світової мінеральної сировини та продуктів її переробки, в тому числі 20 % марганцевих і 10 % залізних руд. В надрах країни вивчено близько 8 тис. родовищ, більша половина з яких розробляється. Але відсутність стратегії ефективного використання цього потенціалу, безсистемність у ліцензуванні робіт такого роду призводить до великих втрат від неофіційного вивезення продуктів видобування. Натомість головним джерелом нагромадження валютних резервів країни та відродження економіки в останні роки стало енерговитратне металургійне виробництво.

За 10 років трансформування економіки України питома вага чорної металургії у галузевій структурі промисловості зросла у 2,5 рази – з 11 % у 1990 р. до 27,4 % у 2000 р., у той час частка галузей машинобудування та металообробки зменшилася з 30,5 % до 13,4 %, а легкої промисловості – з 10,8 % до 1,6 %. У I півріччі 2002 р. питома вага металургії та обробки металу у загальному обсязі промислової продукції дещо скоротилася внаслідок скорочення попиту на метал на світових ринках, однак залишається високою – 22,5 %. У той же час машинобудування та легка промисловість не змогли компенсувати це скорочення, їх частка складала 12,3 та 1,3 % відповідно.

2002 р. показав, що конкурентоспроможність металургії, як і інших сировинних галузей, базується на високій енерговитратності виробництва, пільгах з оподаткування, слабкій гривні, а не на високій продуктивності та нових технологіях, тобто вона є штучною.

Таблиця 2

Галузева структура промисловості України у 1990-2000 рр.

Галузі промисловості	1990 р.	1995 р.	1999 р.	2000 р.
-----------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Електроенергетика	3,2	11,0	16,2	12,1
Чорна металургія	11,0	21,8	23,8	27,4
Машинобудування та металообробка	30,5	16,0	14,1	13,4
Будівельних матеріалів	3,4	3,9	3,1	2,7
Легка промисловість	10,8	2,8	1,6	1,6

Якщо у 2000-2001 рр. – періоді виходу з кризи та післякризового відновлення економіки, девальвація гривні 1998 р. сприяла підвищенню цінової конкурентоспроможності продукції українського експорту на зовнішніх ринках та більш інтенсивному імпортозаміщенню на внутрішньому ринку, то сьогодні цей запас конкурентоспроможності вже майже вичерпаний. Отриманої виручки більшості виробників вистачило лише для погашення накопиченої у попередні роки заборгованості, відновлення обігових коштів та забезпечення режиму своєчасної виплати поточних податків та заробітної плати. Можливості підвищення завантаженості виробничих потужностей, реконструкції та модернізації обладнання все ще обмежені.

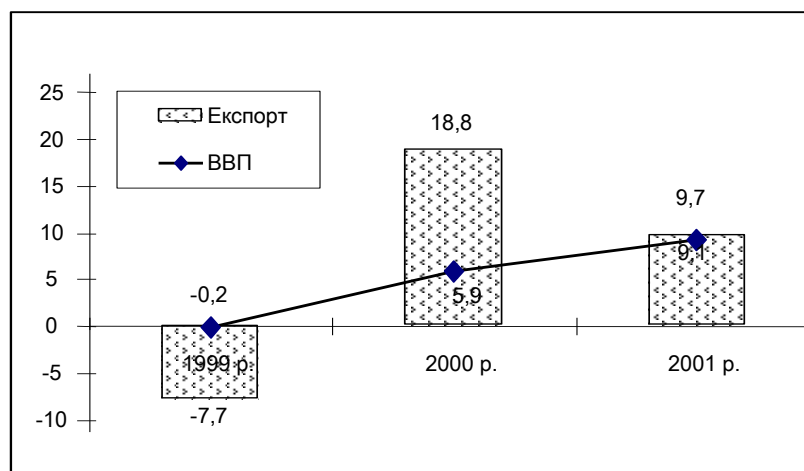

Рис. 1. Реальні зміни ВВП та експорту товарів

На початку 2002 р. справдились негативні очікування щодо суттєвого погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, викликане у тому числі захисними діями наших торговельних партнерів (експорт товарів зріс за I квартал всього на 1 %).

Зменшується частка експорту у ВВП: у I кварталі 2002 р., за даними національних рахунків, вона склала 61,6 % проти 66,8 % у 2001 р. Знизились обсяги виробництва у металургії, де падіння склало 8,4 % проти зростання на 21,5 % у 2001 р.), хімії і нафтохімії (мінус 2,4 % проти +14,6 %). За підсумками I кварталу у експортоорієнтованих галузях спостерігалось падіння прибутків майже у три рази, у той час як фінансовий результат галузей, що працюють на внутрішній ринок, покращився.

Нагальними стали виведення надлишкових потужностей у гірничо-металургійному комплексі, заміна застарілої техніки. У свою чергу, галузі

швидкого обігу (легка, харчова, деревообробна) без нарощування потужностей та впровадження нових технологій будуть не зможуть задовольнити зростаючий платоспроможний попит населення. У такому випадку він спрямовуватиметься на споживання імпоротної продукції. Підсумки періоду з січня по травень 2002 р. свідчать про небезпечні ознаки зростання споживчого імпорту: поставки легкових автомобілів з Російської Федерації зросли на 14,1 млн. дол., з Німеччини – на 12,2 млн. дол., з Японії – на 14,2 млн. дол., поставки миючих засобів – на 40 %, одягу трикотажного – на 17,2 %, одягу текстильного – на 17,3 %, м'яса та субпродуктів харчових – у 2,1 раза, фармацевтичної продукції – на 40 %. Це вимагає спрямування значних капітальних ресурсів у відновлення технічної та технологічної бази галузей, які мають значний потенціал, а також ринок, вільний для конкуренції.

Все очевиднішим стає висновок, що у 2002 році відбувається **принципова зміна чинників зростання – від зовнішніх до внутрішніх**. У I півріччі 2002 р. року темпи зростання внутрішнього попиту випереджали темпи зростання виробництва: приріст ВВП становив за I півріччя 4,3 %, промислового виробництва – 5,8 %, у той час як реальних доходів населення – на 18,5 %. Найвищими темпами зростали галузі, орієнтовані на внутрішній ринок: харчова промисловість (10,4 %), виробництво деревини та виробів з неї (25,3 %), виробництво коксу та продуктів нафтопереробки (46,3 %).

До кінця року продовжиться **стимулювання внутрішнього попиту** за рахунок подальшого підвищення пенсій, заробітної плати (зокрема, підвищення з 01.07.02 мінімальної заробітної плати до 165 гривень); поступового погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат населенню.

Таким чином доходи населення зростатимуть випереджаючими темпами відносно ВВП, реальна заробітна плата підвищиться на 18,4 відсотка (проти прогнозованих 16,1) і буде головним стимулятором внутрішнього попиту.

Внаслідок підвищення купівельної спроможності населення, платоспроможності підприємств та зростання конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва збільшиться внутрішнє споживання та, відповідно, внутрішнє виробництво: покращиться динаміка розвитку у машинобудуванні (10 відсотків); легкій промисловості (в цілому за рік очікується зростання на 4-5 відсотків, незважаючи на падіння у I півріччі внаслідок розірвання контрактів з фірмами США), високі темпи будуть збережені у виробництві деревини та виробів з неї (25 відсотків). Такі ж тенденції закладаються у середньостроковий прогноз до 2006 року.

Друга складова внутрішнього попиту – інвестиції в основний капітал. Незважаючи на неочікувано високі темпи приросту інвестицій в основний капітал (17,2 % у 2001 р. та 14,2 % у 2000 р.), їх частка у ВВП не вийшла за межі 13 %.

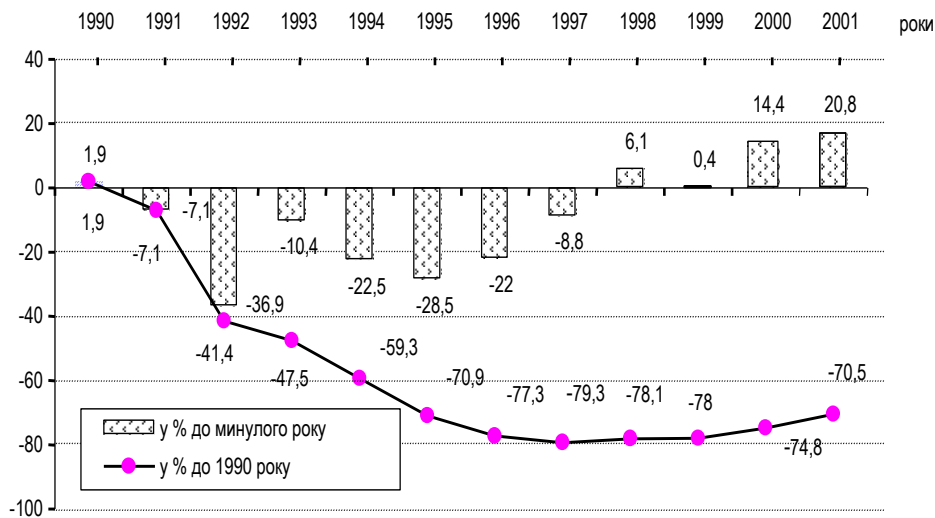

Рис. 2. Приріст (+), зниження (-) обсягів інвестицій в основний капітал

Головним джерелом інвестування, як і в минулі роки, є кошти підприємств (дві третини), але їх обсяг зростає незначними темпами, оскільки кількість збиткових підприємств практично не зменшується внаслідок відсутності принципового рішення щодо започаткування загальноприйнятих в усьому світі цивілізованих процедур порушення майнової відповідальності (банкрутства) за неповернені борги та незавершеної приватизації.

Складна ситуація із збалансуванням державного бюджету призводить до скорочення видатків, перш за все, капітальних, що викликає зниження інвестиційного попиту з боку держави і, у свою чергу, зумовлює зменшення інвестиційних потоків у реальному секторі. Компенсувати це скорочення має масоване **кредитування підприємств реального сектора**.

З метою збільшення обсягів кредитування НБУ у поточному році тричі знижував облікову ставку: з 11 березня до 11,5 %, з 4 квітня – до 10 %, з 5 липня до 8 % річних. У I півріччі середній розмір нормативу обов'язкового резервування для комерційних банків зменшено з 13 % до 10,3 %, що сприяло вивільненню коштів банківської системи у сумі понад 800 млн. грн. для поповнення ресурсної бази. Однак середньозважена відсоткова ставка за кредитами комерційних банків залишається дуже високою – понад 25 % і перевищує облікову ставку НБУ втричі. Вона віддзеркалює не тільки високі ризики кредитування в Україні, а й слабкий потенціал банків та відсутність стимулів працювати у реальному секторі.

Тому чи не найважливішим завданням довгострокового розвитку є розвиток і реформування фінансово-банківського сектора, розвиток ринку фінансових послуг.

Очевидно, що вирішення цієї проблеми неможливе без виваженої політики у сфері фінансових відносин. Сьогодні в Україні стан державних фінансів, яким належить надзвичайно важлива роль у реалізації економічних перетворень, характеризується як кризовий. Одним з його проявів є хронічний бюджетний дефіцит, криза неплатежів, зростання боргу держави, недосконалість міжбюджетних відносин.

Незважаючи на триваюче економічне піднесення, доволі високі темпи зростання ВВП та промислового виробництва, не забезпечене нарощення доходної частини бюджету принаймні тими ж темпами, що й минулого року.

Проблеми, спричинені неврахуванням при формуванні Державного бюджету ряду пільг, що були прийняті після його прийняття, та вичерпанням потенціалу адміністративних заходів щодо стягнення заборгованості.

Так, на фоні збільшення доходів Державного бюджету у першому півріччі 2002 р. порівняно з відповідним періодом минулого року на 19,6 % річний план виконано лише на 44,2 %. А завдання по мобілізації доходів до загального фонду Державного бюджету України по платежах, що контролюються Державною податковою адміністрацією, у I півріччі виконані лише на 85,6 %, недовиконання становило 1,6 млрд. грн.

Існуючі проблеми викликані:

- недостатньою ефективністю заходів щодо забезпечення надходжень податків та обов'язкових платежів до бюджету (якщо за 5 місяців 2001 р. заходами стягнення до бюджету було мобілізовано 4,3 млрд. грн., то у 2002 р. вони зменшились на 13 % становили за підсумками 5 місяців 3,8 млрд. грн.);
- втратою окремих механізмів стягнення податкового боргу, включаючи стягнення коштів з дебіторів боржника перед бюджетом, що стимулює зростання дебіторської заборгованості та не дозволяє вирішити проблему фіктивних підприємств;
- значним недовиконанням надходжень від приватизації та дивідендів на акції (частки, паї) господарських товариств, що належать державі (надходження від приватизації за 5 місяців 2002 р. складають 200,3 млн. грн., або 3,5 % від передбачених у бюджеті надходжень на 2002 рік. Дивіденди (доходи), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств за цей період, складають 15,573 млн. грн. (3,55 % від обсягів, закладених до доходної частини бюджету на 2002 р.);
- списанням заборгованості підприємств з податків та інших обов'язкових платежів до бюджету (Згідно з Законом "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами" у 2001 р. було списано 15,6 млрд. грн. Такий захід тимчасово сприяв поліпшенню фінансового стану підприємств, проте породжує відповідні очікування щодо продовження практики списання та реструктуризації бюджетної заборгованості, що негативно впливає на стан надходження платежів до бюджету.);

- існуванням податкових пільг, зокрема для підприємств гірничо-металургійного комплексу: Верховна Рада прийняла закон про дальший розвиток комплексу, яким передбачене продовження пільгового режиму оподаткування підприємств галузі до 1 січня 2003 р. Однак дія цього закону не врахована при формуванні доходної частини бюджету на 2002 р. Відповідні втрати бюджету оцінюються на рівні вище 800 млн. грн. На зустрічі з представниками металургійних підприємств, яка відбулася у м. Дніпропетровську, Президент України Л. Кучма охарактеризував результати експерименту у ГМК як незадовільні, що не мали відповідного впливу;
- зростанням боргового навантаження на бюджет (платежі з обслуговування державного боргу мають становити у 2002 р. близько 4 млрд. грн.);
- наявністю невідшкодованого податку на додану вартість у сумі майже 6 млрд. грн. зумовлює наявність прихованого дефіциту бюджету, вимиває обігові кошти підприємств, є однією з перешкод при отриманні фінансування від міжнародних фінансових організацій;
- податковий борг суб'єктів господарювання за I півріччя 2002 р. зріс більш ніж наполовину (на 3,6 млрд. грн.) і на 1 липня становив 9,9 млрд. грн. Найбільше зростання податкової заборгованості спостерігається у нафтогазовій промисловості – 1,5 млрд. грн., підприємствах електроенергетики і вугільної промисловості – відповідно на 389 і 255 млн. грн. (35,2 та 43,2 %);
- за I півріччя 2002 р. заборгованість споживачів за відпущену електроенергію зросла на 8,3 % (на 1,09 млрд. грн.) і склала на 16 липня 14,2 млрд. грн. (за даними енергоринку).

Наявність широкого кола невирішених проблем підвищення конкурентоспроможності українських виробників та економіки в цілому пов'язана з відсутністю системи стратегічного планування науково-технологічного та соціально-економічного розвитку та невизначеністю довгострокових пріоритетів державної політики. Кризовий характер розвитку економіки протягом минулого десятиліття обумовив переважання методології і практики короткострокового макроекономічного прогнозування, зменшення ролі науково-технічного прогресу під час розробки прогнозів та програм і навіть відсутність серед обов'язкових пріоритетів урядової політики якісних критеріїв оцінки розвитку економіки: продуктивності праці, фондівіддачі, рентабельності, оновлення основних фондів, інновативності економіки. Як наслідок – відсутня середньо- і довгострокова промислова політика, розвиток національної технологічної бази здійснюється безсистемно, а обмежені ресурси держави розпоршуються по багатьох програмах і в цілому використовуються неефективно.

Індикатором ефективності української економіки є показник енергоємності ВВП. Сьогодні енергоємність ВВП в Україні майже удвічі більша, ніж у Росії, у 3,5 рази більша ніж у Литві, у 6 – ніж у Польщі, у 24 – ніж у Франції та Німеччині. У той час як енергозбереження є найважливішим чинником

підвищення ефективності української економіки викривлені ціни на енергоресурси та неплатежі за них зводять нанівець усі зусилля з реформування енергетики.

Економічна перспектива України формуватиметься і зміцнюватиметься, насамперед, на підґрунті ефективного розвитку національної промисловості. Усунення існуючих диспропорцій та перехід до динамічного і збалансованого зростання промислового виробництва як елемента відкритої економічної системи ринкового типу вимагає послідовної реалізації обґрунтованої державної політики. В ній має бути враховано як національну специфіку соціально-економічного розвитку, так і загальносвітові тенденції і закономірності. Об'єктивність розвитку глобалізаційних процесів зумовлює невідворотність входження в їх поле і української економіки. Вже сьогодні вони так або інакше впливають на напрямки, характер і динаміку практично усіх країн. Практика доводить, що країни, які спираються на глобалізацію як на новий ефективний чинник для досягнення промислового значення, здатні вийти на якісно вищий ступінь.